

KUR'AN'DA 'ÖTEKİLER': HERMENÖTİK BİR YAKLAŞIM***Nasr Ebu-Zeyd****Çev. Mesut DÜZCE******Özet**

Bu makalede öncelikle, Hz. Muhammed tarafından ilahî bir vahiy şeklinde tebliğ edilen Kur'an'ın, belirli bir tarihsel söylem bütünü olarak tarihsel bir bağlama yerleştirilmesinin gerekliliğini savunuyorum. İkinci olarak, Kur'an ile İslam arasında da bir ayırım olması gerektiğini savunuyorum. Çünkü İslam, insanların Kur'an'ın öğretilerinden anladıkları ile uyumlu bir şekilde kendi yaşamlarını inşa etmek üzere ortaya koydukları çabalarının bir sonucudur. Son husus, Hicaz'da Hz. Muhammed'in kendi döneminin toplumlari ile iletişiminin rolünün Kur'an'ı nasıl biçimlendirdiğini göstermektir. Bu nedenle makale, (1) Giriş; (2) Kur'an ve İslam; (3) Kur'an ve Toplum: Hermenötik Pencere; (4) Hz. Muhammed ve Kur'an; (5) Tanrı-İnsan İletişimi; Hz. Muhammed: İlk Alıcı; (7) Kur'an'da Hz. Muhammed; ve (8) Müminler Topluluğu ve Yasal Düzenlemelere Duyulan İhtiyaç; ardından (9) Sonuç bölümü olarak düzenlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnananlar topluluğu, hermenötik, tarihsel bağlam, Muhammed Peygamber, Kur'an

1. Giriş

Kur'an, ister Müslüman ister gayr-ı Müslim olsun İslam'ı anlamak isteyenler için ilk ve en önemli kaynaktır. Müslümanlara göre Kur'an Tanrı'nın vahyidir ve Tanrı'nın meleği Cebrail'in aracılığıyla seçilmiş Peygamber Muhammed'e Arap yarım adasında yaşayanları çok tanrıçılıktan tek olan Allah'a inanmaları yönünde değiştirmesi için gönderilmiş bir mesajdır. Müslümanlara göre Muhammed sadece bir peygamber değil, aynı zamanda Âdem ile başlayıp Musa'dan İsa'ya devam eden uzun peygamberlik zincirindeki en son halkadır.

Bu peygamberlerin her biri Allah'tan, bir olan Allah'a inanmaya ve bir dizi ahlaki prensiplere uygun davranmaya çağırın aynı ana mesajı almışlardır.

Kuşkusuz Kur'an genel olarak Arabistan'ın ve özel anlamda da kuzey bölgesinin tarihsel bağlamının bilgisinin yardımı olmadan anlaşılacak kadar kolay bir metin değildir. Bu zorluğun başlıca nedeni, öncelikle, Kur'an'ın kendi zamanımızdakinden birçok yönden farklı bir zamanda ortaya çıktığı için tarihsel bir metin olmasıdır. Kur'an, inanç perspektifinden sunulan bir olgu olmasına rağmen, kendi döneminin aktüel gerçekliğine yönelik bir cevap da ortaya koyar. Şüphesiz o, bu dönemin olaylarına ve davranış kalıplarına

* Bu makale, *Philosophy & Social Criticism*, Vol. 36, nos 3-4, ss. 281-294'de yayımlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, mesutduzce@gmail.com

çoğunlukla açık bir şekilde fakat bazen de örtük bir şekilde cevap vermiştir. Herhangi bir insan ilgili Kur'anî pasajları uygun tarihsel bağlamda nasıl anlayacağını bilmediğinde ve onu harfi harfine günümüze aktardığında, bu durum sayısız yanlış yorumlara ve yanlış anlamalara yol açar.

Kur'an Tanrı kelamı olsa da, onu anlamak için, onun belirli bir tarihsel bağlamının olduğunu kabul etmemiz gerekir; o, belirli bir tarihsel ortam, zihinsel çevre ve 7. yüzyılın dili bağlamında vahyedilmiş, bildirilmiş ve yazılmıştır. Sadece böylesi kapsamlı tarihsel bilgiye dayalı bir anlama biçimi, bize Kur'an ayetlerini doğru bir şekilde yorumlama olanağını verir. Bu, bize kendi tarihsel bağlamını aşan mesajın özünü kavramaya ve bu günün müminleri olarak onun bizim için ne anlama geldiğine karar vermeye imkan verir.

2. Kur'an ve İslam

Bununla birlikte bir din olarak İslam, Kur'an'da bulunanın basitçe bir sunumu değildir. Dine ilişkin sade bir anlayış, kişinin sadece Kur'an'ın "doğru" yorumunu ortaya çıkarmaya ihtiyacı olduğunu ve kişinin "İslam"ın ne anlama geldiğini bileceğini ileri sürmektedir. Diğer dinlerin tümünde olduğu gibi, İslam da tarihsel olarak büyüyen, gerçek insanların yorum ve tecrübelerinin bir sonucudur. Çağdaş Müslümanlar, kendi kutsal metinleriyle boğuşan ve onları orada açık bir şekilde ele alınmayan durumlara uygulamaya girişen ilk insanlar değildiler. Erken dönemlerde ve farklı bölgelerde yaşamış olan inananlar bizden önce farklı sonuçlarla bunu yapmışlardır. Maalesef İslam hakkındaki hakim tartışma tarihselciliği ve onun gelişiminin çeşitliliğini muğlaklaştırır.

Araplar Hz. Muhammed'in 632 yılındaki vefatından hemen sonra kendi imparatorluklarını inşa etmeye başladıklarında, bunu bir boşlukta yapamazlardı. Onlar bu imparatorluğu ele geçirdikleri bölgelerde bulduklarını, sadece ekonomi ve yönetimle değil aynı zamanda farklı inanç formlarıyla da inşa ettiler. Müslümanlar –Kur'an'da Yahudilik, Hıristiyanlık ve Sabiilik'in yanı sıra Mecusilik gibi birçok dinin kabul edilmesinin yanında– farklı Hıristiyan, Yahudi, Hindu ve Zerdüşt toplulukları ile fethedilen bölgelerde karşılaştılar. İnsan önce Arabistan'da sonra İran, Irak, Suriye, Mısır ve Hindistan'da ne kadar farklı mezhep ve tarikatın bulunduğu bakmak zorundadır.

Araplar kendi imparatorluklarını kurmaya başladıklarında, onlar Müslüman misyonerler olmaktan daha çok Arap fatihler olarak davrandılar. Onlar kültürel başarıları ve dini iddiaları benimsediler ve onları bizim bugün bildiğimiz çeşitli İslami kültürel gelenekler haline getirdiler. O zamandan şimdiye kadar biz İslam'ın sayısız yerel formuna sahibiz.

İslam'ın formlarındaki bu büyük farklılıklar geniş ölçüde her bölgenin İslam öncesi tarihinden kaynaklanmaktadır. Yerel kültürler İslam'ın çeşitli bölgelerde bugün bildiğimiz şey haline dönüşmesine imkan tanıdılar. Biz İslam'ı Hindistan'ın, İran'ın, Endonezya'nın yanı sıra Hellenizmin kültürel mirasından bağımsız düşünemeyiz. O basit bir şekilde Arap Yarımadasındaki köklerinden diğer yerlere bir kıvılcım gibi yayılarak ortaya çıkmadı. Bu, köktencilerin iddiasıdır; onlar, İslam'ın ruhu ve kültürüyle ilgili olan her şeyin kutsal kitapta ve ilk dönemde bulunabileceğini iddia etmektedirler. Gerçekte, İslam diğer dünya kültürleri ile karşılıklı bir alışveriş ilişkisi içinde olmuştur ve biz dünyanın her tarafında İslam'ın günlük hayat pratiklerinin somut formlarına baktığımızda bunu canlı bir şekilde görürüz. Burada biz hem onun çeşitliliğini hem de gerçek dinamiğini görebiliyoruz.

Bu kültürel etkilerin değiş-tokuşuna ilişkin tarihsel olguda, belirgin bir gerçek olarak Kur'an ile İslam arasında bir ayırımı yapmak durumundayız. Bu ayırım ile İslam'ı da, her din gibi, insanlığın bir yaratımı olarak görebiliriz. Bu, özellikle de 'saf din' olan 'İslam' ile 'Müslümanlar' arasında ayırım yapmak için geleneksel normatif anlayış haline geldiğinden, bir paradoks gibi gelebilir. Ancak din, insanların ondan anlam çıkardıkları bir şeydir. Bu dinin insan eliyle yapılmış olması bizim onun metafizik ve aşkın boyutlarını yok etmemiz anlamına gelmez. Kutsal metinlerin ilahi kaynağını inkâr etmek için hiçbir sebep yoktur.

Peygamberlik düşüncesi Tanrı'nın elçi olan bir insan ile konuşması anlamına gelir; Tanrı seçilmiş insanlar aracılığıyla insanlığa konuşur ve insan dilinde kendini ortaya koyar. İnsanlar mesajları çözmeye, korumaya ve mümkün olan en iyi şekilde onu geçici hayatlarına uygulamaya yeltenirler. Farklı teolojik ekoller farklı yönlere vurgu yaparlar ve onları kendi yöntemleriyle gösterirler. Bu durum bugün, hakkında o kadar kolaylıkla konuştuğumuz İslam tarihinin sonradan bozulan bir zamanların spesifik ve doğru bir anlama biçiminin olmadığını anlamamızı sağlar. İnsan önceki asırların İslam'ına baktığında onun ne kadar dinamik olduğunun farkına varır. İslam farklı yorumları değiştirmeye ve geliştirmeye, teolojik gelenekler kurmaya ve farklı ritüel ve pratikleri izlemeye devam etmiştir. 7. ve 14. asırlar arasında gelişen İslam tarihinde, dünya hakkındaki bütün bilgi İslami kültürün yapısına entegre edilmiş ve uzlaştırılmıştır.

Tarih sadece herhangi bir dinin gelişiminin yönünü belirleyen kutsal metinlerden ibaret değil, dinlerin de incelenmeye tabi tutulması gereken bir alandır. Bir metin toplumun gerçek hayatında ortaya çıkan problemlere cevap vermek için çeşitli şekillerde yorumlanabilir. Birinin bir metni açıklayabilmesi ve o metinden şu ya da bu anlamı çıkarabilmesi, anlam ihtimalleri ile dolu olan kutsal metinlerin dillerinin çok özel bir yönünü

gösterir.

Ben insanın dinin anlamını metinde değil ancak metin ile tarihsel süreç arasındaki etkileşimde, müminler/toplumlar ile kutsal metinler arasındaki etkileşiminde bulabileceğini söylemeye çalışıyorum. Bu tabii ki kişinin din hakkında normatif bir hisle konuşamayacağı anlamına gelmez. Fakat bu normatif his tarihsel olarak belirlenmiştir ve, böylece de, değişebilir bir yapıdadır. O belirli bir çevrenin paradigması açısından normatiftir; her paradigma değişimi norm değişimine yol açmaktadır.

3. Kur'an ve Tarih: Açık Hermenötik

Ben İslam'ın anlaşılması ve Kur'an'ın yorumlanmasına ilişkin özel bir tarihsel metot geliştirdim; bu metot belirli kanaat ve prensipler bağlamında, İslam'ın özünde bulunan bir takım şeyleri, yani İslam'ın özünü fark etmeye olanak veren tarihsel bir metottur. Bununla birlikte belirli bir zamanda, belirli şartlar altında ve sonsuza kadar devam etmeyecek bir bağlamda biçimlenmiş bir anlama olarak bunun benim İslam'ı anlama biçimim olduğunu vurgulamayalım. Bu anlama biçimi daha ileri yoruma ve yeniden yorumlamaya açıktır ve her zaman da açık olmak durumundadır. Bu yorum kapalı ve mutlak değildir; aksi takdirde, ben basitçe bir dogma yaratmış olurum.

Kanaatim odur ki, bizim Kur'an'ın tarihsel bilgiye dayanan bir okumasına ihtiyacımız var; öyle ki bu, sadece tarihsel bir olgu olarak İslam dinini anlamak değil aynı zamanda, kendi tarihsel bağlamına yerleştirilmiş olarak bizzat Kur'an'ı anlamayı sağlayan bir okumadır. Bu, Kur'an'ın bazı ayetlerinin kendiliğinden anlaşılacak ölümsüz bir dile sahip olduğu ve diğerlerinin ise belli bir zamanla sınırlandırıldığı anlamına gelmez. Hayır, Kur'an'ın tamamı, bizim kavrayışımız için önemli olan tarihsel bir boyuta sahiptir.

Kur'an bir bütün halinde tarihsel bir olgu olarak anlaşılmadan, Kur'an'ın bugün aslına uygun anlamı taşıyan bölümleri ile kültürel bağlamının gelişiminde mecazi ve alegorik yorum edinmiş olan bölümleri ve belirli bir tarihsel durum ile sınırlandırılan bölümleri arasında mantıklı bir ayırım yapılamaz. Bu sadece Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılması için değil herhangi bir yazının anlaşılması için bir önkoşuldur. Tarihsel bir anlama bizi tarihsel metnin üslubundan bugün hala geçerli olan mesajın özüne götürür. Bu filolojik kritik yorumların ve teolojik tartışmanın paylaştıkları bir görevidir. Buna rağmen, biz tartışmasız ampirik gerçekler ile başlamak zorundayız.

Hiz. Muhammed ilk defa 610 yılında Mekke'nin dışındaki Hira Mağarasında tefekkür ederken Allah'ın kendisiyle iletişime geçtiğini, O'ndan vahiy aldığını ve mesajı tüm topluma

yayması ile görevlendirdiğini açıkladı. Eğer biz tarihsel arka planı açığa kavuşturmazsak, bir peygamberin niçin o dönemde Araplar arasında ortaya çıktığına ilişkin olarak ciddi bir kafa karışıklığı yaşarız. Kesinlikle teolojik açıklamalar vardır. Önceki vahiylerin tahrif edildiği ve Hz. Muhammed'in yeni ve bozulmamış bir mesaj ile geldiği sık sık ifade edilir. Teologlar bu şekilde cevap verirler fakat bu tarihsel olarak tatmin edici bir açıklama değildir. Kişinin inandığı detaylardan bütünüyle bağımsız olarak, tarihsel arka plan İslam'ın bu bölgede o zaman neden tesis edildiğini açıklar. O, Arapların ilgilendikleri ekonomik, politik, ve dini meseleler ile ilgili ısrarlı sorulara bir cevap sağlamıştır. Ben, o zamanlarda bu alanların birbirinden farklı olarak algılanmadığını belirtmek istiyorum. Bir taraftaki sosyal, politik ve ekonomi alanlar ile diğer taraftaki dinî alan birbirinden ayrılabilir değildi. Sadece dini kavramlar neredeyse her şeyin anlamını ve açıklamasını sağlamaktaydı.

4. Hz. Muhammed (Bir İnsan olarak) ve Kur'an

Hira mağarasında Hz. Muhammed ilk defa ilahi iletişime muhatap olduğunda ne yapıyordu? Nasıl bir tefekkür tarzının içindeydi? O, bir tür dinî topluluğa mı mensuptu? Çoğu Müslüman onun özel bir dinî cemaata mensup olduğunu reddetmektedir. Onlar basit bir şekilde Hz. Muhammed'in hiçbir dinî pratik ile ilişkili olmadığını varsayarlar. Hz. Peygamberin biyografisini yazanlar da, sık sık onu kendisini kendi toplumundan soyutlamış olarak tasvir ederek onun peygamberlik misyonuna vurgu yaparlar; ancak bu yeteri kadar inandırıcı değildir. Eğer o kendi toplumunda güçlü ve yetenekli bir kişi olarak biliniyor ve kabul ediliyorsa, biz böyle bir kişiyi toplumunun bütün aktivitelerinin dışında biri olarak düşünemeyiz. Biz daha sonra ilk eşi olan iş kadını Hatice'nin onu; dürüstlüğü, yeteneği ve tecrübesi nedeniyle kervan lideri olarak işe aldığını biliyoruz.

Hz. Hatice'nin idaresi altında birçok kez Suriye'yi ziyaret etti. Zengin bir kadın ile evliliği onun bir insan ve iş arkadaşı olarak belli nitelikler ortaya koyduğunu gösterir. Biz Hz. Muhammed'i kendisine gelen vahiy hakkında konuşmasından önce onun kendi toplumunun aktif bir üyesi olarak anlamalıyız.

Bununla birlikte düşünme egzersizlerini uygulamak için dağa gitmek belirli bir gelenekten gelen dinî bir pratik olabilir. Biz her türlü münzevinin uzak yerler arayıp bulunduğunu biliyoruz. Manastırlar şehirlerin veya köylerin merkezlerine değil yol kenarlarına veya dağın zirvesine inşa edilmişlerdir. Dolayısıyla Hz. Muhammed de Arabistan ve çevresinde bilinen belirli dinî geleneklerce yayılan bir uygulamayı takip etmiştir. Ben Hz. Muhammed'in bir Hıristiyan veya Yahudi olduğunu ileri sürmek istemiyorum ancak bir

dağda tefekküre dalmak gibi belli bir dini eğilime, uyuma ve onu özel dini formlar uygulamaya götüren belirli bir geleneğin bilgisine de sahip olduğunu söylemek istiyorum.

Bununla beraber, onun kendisinde meydana gelen şeye hazır olmadığı görülüyor. O gün o, gökyüzünde Tanrı'nın meleğini gördü ve dehşete düştü. Melek onunla iletişime geçmeye başladığında o ne olduğunu bilmiyordu. O güçlü bir biçimde şeytanın kendisini etkisi altına almış olmasından korktu. Eve, Hz. Hatice'ye, döndüğünde korkuyla titriyordu ve Hatice onu sakinleştirmeye çalıştı. Gerilimini gidermek için Hatice onu kuzeni olan Hıristiyan keşiş Varaka bin Nevfel'e götürdü ve Hz. Muhammed yaşadığı deneyimi onunla paylaştı. Keşiş ona şöyle dedi: "Oğlum bu kutsal ruhtur; umarım kavmin seni Mekke'nin dışına sürdüğünde seni desteklemek için hayatta olurum." Ve Hz. Muhammed "onlar böyle bir şey mi yapacaklar?" diye sordu. İbn Nevfel ona "Hiçbir peygamber yoktur ki acı çekmemiş olsun" dedi. Bunlar Hz. Muhammed'in sevgili eşi Ayşe'nin anlattıklarıdır.

Hz. Muhammed'i korkutan ruh veya melek, onun Hz. Hatice ve kuzeniyle konuşmaları, bunların tümü Hz. Muhammed'in bir peygamber olarak ortaya çıkmasının başlangıcıdır. Başlangıçta, ilahi mesaj ile bu mesajın insan alıcısı arasında devam eden etkileşim sürecini anlamının dışında bir yol yoktur

Bu mesajın ilk insan alıcısı olarak Hz. Muhammed'i düşündüğümüzde, biz onun bu mesajı soğukkanlı ve sakin bir şekilde almadığını görüyoruz. O, kendisine olanların ilahi bir mesajla ilgisi olduğunu görmek için hiçbir şekilde hazır değildi. O korku ve şüpheyle doluydu. Diğer insanlardan tavsiye ve teyit talebinde bulundu ve bu nedenle onu onaylayacak ve "oğlum her şey yolunda, senden önceki peygamberler de bunları yaşadı. Korkma! –Çekeceğin eziyetlere rağmen" şeklinde söyleyecek insanlara ihtiyacı vardı. Tanrı burada konuşan tek varlık değildir, bu mesaj –en başından itibaren– insanlar tarafından da teyit edilmelidir.

Benim tecrübeme göre bu birçok Müslümanın duymak istemediği bir şeydir. Onlar Peygamberin ve Kur'an'ın doğruluğunun (authenticity) gündeme getirilmesinden endişe ve üzüntü duyarlar ama bunlar Roma'nın ya da başkalarının değil İslamî kaynakların bize bildirdiği tarihsel gerçeklerdir.

Hz. Muhammed'in başka insanlardan, mesela bir Hıristiyan Arap Keşiş'ten, onay almaya çalışması gerçeği, düşünülenin tam tersine, onun veya vahyin doğruluğunu zedelemesiz. Hz. Muhammed'in korkusu ve eşinin onu kuzenine götürmesi hikayelerinde, ben bizim herhangi bir imtiyazın değil meselelerin peşinde olan, derine gitmeye ve derine

bakmaya çalışan son derece samimi ve vicdanlı bir kişiyle karşı karşıya olduğumuzu görüyorum. O söz konusu meselenin nasıl olabileceğinden kaçınmadı. Bu münasebetle, bu durum Hz. Muhammed'in muhakemeye dayalı anlayışının bir örneğini gösterebilir.

5. Tanrı-İnsan İletişimi

İlk alıcı Hz. Muhammed ile tanrısal iletişimin bazı insani doğrulamaları elde ettiği bu süreç, Kur'an'ın vahiy periyodunun tamamına (612-632) damgasını vurmuştur; Kur'an'ı yaratan da bu karşılıklı iletişim sürecidir. Açıktır ki, kitap bir bütün olarak Hz. Muhammed'e verilmedi fakat vahiy, konudan konuya atlayan ve argümana dayalı bir yolda karmaşık bir diyalog ile ortaya çıktı. 'Argümana dayalı' kavramı bu bağlamda şaşırtıcı gelebilir; fakat bu bakış İslami kaynaklarda ve Kur'an'da bulunabilir.

Hz. Muhammed'in ilk karşılaşması Allah ile değil melek ile gerçekleşti. Bu karşılaşmada tanrı Hz. Muhammed'in rabbi olarak samimi bir zat şeklinde sunulmaktadır. Kur'an'ın 96. suresinin ilk beş ayeti, melek aracılığıyla Hz. Muhammed ile Allah arasında çok yakın bir ilişki tesis etmektedir. Daha sonra Allah, insanları kan pıhtısından yaratan bir yaratıcı olarak sunulmaktadır. O insanlara bilmedikleri şeyleri öğretti. Vahyin bu ilk pasajının bir peygamber olarak Hz. Muhammed ile bir ilgisi yoktur; burada diğer insanlara taşınacak ve iletilecek herhangi bir mesaj bulunmamaktadır. Hz. Muhammed'e burada Rabbinin çok özel bir kulu olarak hitap edilir.

İkinci karşılaşmada Hz. Muhammed insanları ahiret hayatının gazabı konusunda uyarmak ve onları doğru yola davet etmekle görevlendirildi. 'Kalk ve insanları uyar!' Bu görev Kur'an'ın 74. suresinin ilk 10 ayetinde bulunur. Bu ayetler hesap günü hakkında bir uyarı içerir; tövbe etmenin vakti gelmiştir. Bu ana mesajdır. Burada Kur'an'ın argümana dayalı karakteri sunulmaktadır: Çok yakın ve samimi bir kişi, kendi toplumunu kainatın Sahibine güvenmek ve Bir olana ibadet etmek konusunda uyarmak için seçilmiştir. Açık olmamasına rağmen, uyarı görevi toplumun reform ihtiyacı içinde olduğunu ima eder.

Ve insan birinci mesajdan ikincisine oradan da vahyin sonraki bölümlerine gidebilir. Bu vahiy süreci Hz. Muhammed'in vefatına kadar 23 yıl boyunca devam etti. Kur'an bir parça veya birkaç celsede gönderilmedi; tersine, çoğunlukla kısa bazen de uzun mesajlar halinde gönderildi. O şu şekilde ilerleyen devamlı bir iletişim süreciydi: Yukarıda açıklandığı gibi Hz. Muhammed ikinci iletişimde ele alınan spesifik bir tarzda birinci iletişime karşılık verdi. İkinci görüşmeden sonra Hz. Muhammed Mekke toplumuna misyonunu deklare ettiğinde üçüncü ve daha sonraki görüşmelerin ortaya koyduğu farklı

tepkiler vardı. Bu iletişimsel süreç iletişimin mümkün olan bütün unsurlarını içerir: argüman, tartışma, ikna, mücadele ve diyalog -çoğunlukla sadece küçük, bazen de daha geniş bir izleyiciyi merkeze alan bir diyalog.

İletişimin öne çıkan özel yönü izleyicinin önceki vahiylerle tepkisine ve Hz Muhammed ile onun toplumunun durumuna bağlıdır. Bu açığa vurucu iletişim süreci açık bir şekilde Kur'an'da yansıtılmaktadır. Bu nedenle insan, diyalog süreci veya Tanrı ile insan arasındaki çok karmaşık iletişim formu hakkında konuşabilmelidir.

Hz. Muhammed'in ölümünden sonra ilk Müslüman toplumu bu pasajları bir kitapta toplama, yani Kur'an'ı korumak için sözlü iletişimi yazma ihtiyacını hissetti. Onlar bu pasajları orijinal kronolojik sırasını gözetmeksizin düzenledi ve sıraya koydu. Mevcut *Mushaf* düzeni, genel olarak kısa surelerin kronolojik olarak daha uzun surelerden önce olduğu bilinmesine rağmen, uzun sureleri öne koymak, kısa sureleri ise arkaya koymak suretiyle düzenlenen bir yapı arz etmektedir. Kısa surelerin çoğunun Mekke'de ve daha uzunlarının da Medine'de indiği belirlenebilir. Bu kuralın tek istisnası, Kur'an'ın ismi ile uygun olarak başında yer alan açılış bölümüdür.

'Kahire nüshası' olarak bilinen mevcut nüshada bölümlerin Mekke veya Medine'ye ait olduğunu ve Medenî surelerden hangi pasajların Mekke dönemine ait olduğu ile Mekkî surelerden hangi pasajların Medine dönemine ait olduğunu gösteren notlar bulunmaktadır. Fakat kişi bu notlara bakarken dikkatli olmalıdır. Mekkî olduğu söylenen pasajların Medenî olduğu kanıtlanabildiği gibi tersi de kanıtlanabilir.

Mekkî bölümler, filolojik ayrımları düzenleyen ve kaynaklar ile diğer kanıtları karşılaştıran Batılı bilginlerin çabaları sayesinde "erken, orta ve geç" olmak üzere üç periyodik kategori içinde sınıflandırılır. Müslüman akademisyenlerin çoğunun ana ilgisi bazı durumlarda kolayca fark edilebilen fakat diğer bazı durumlarda ise bu şekilde fark edilemeyen Mekke ve Medine pasajları arasındaki ayırım konusundadır. Bu klasik tefsir kaynaklarında olduğu kadar Peygamberin biyografisi ve peygamberlik geleneklerinde de ele alınan bir konudur. Ancak bütün sureler için tam kronolojik sıranın yeniden yapılandırılması neredeyse imkansızdır.

Kur'an'ın Mekkî ve Medenî olarak ayrılması, her şeyden önce, hukukî meseleler ile ilgili Kur'an'ın nihai hükmüne ulaşmak için çok önemlidir. Çünkü Mekke dönemindeki hukuki kuralların bazılarının Medine dönemindeki kurallar tarafından ilga edildiğine inanılmaktadır ki bu durum nesh öğretisine uygundur. Yine de Mekke ve Medine

vahiylerinde hangilerinin daha önce ve hangilerinin daha sonra geldiğini bilmek daha önemlidir. Bütün bu derleme ve düzenleme süreci, bugünkü *Mushaf'ta* olduğu haliyle Kur'an'ın çeşitli iletişim formları yoluyla ortaya çıktığı dinamik süreci yansıtmadığı sonucuna götürmektedir.

6. Hz. Muhammed: İlk Alıcı

Hz. Muhammed'in doğum yılının 570 olduğu düşünülmesine rağmen, bunun birkaç yıl sonra olma ihtimali vardır. Babası onun doğumundan önce vefat etmiş ve o, annesini, altı yaşındayken yitirmiştir. Bundan sonra dedesi ile ve daha sonra da amcası Ebu-Talib ile yaşamıştır. Bu dönemde onun ailesi Hicaz'da en nüfuzlu ve varlıklı konfederasyon olan Kureyş kabilesine mensuptu. Kureyş'te zengin ve varlıklı kabileler/aileler vardı ve dedesi Kureyş'de bir lider olmasına rağmen Hz. Muhammed'in fakir bir aileye mensup olduğu görülmektedir. Biz Kur'an'ın o zaman ve daha sonra yetimler ve onların problemleri hakkında konuştuğunu biliyoruz. 93. surede, bizzat Hz. Muhammed'in bir yetim ve aile ihtiyacı hisseden bir çocuk olduğuna işaret edilmektedir.

Biz gelenekten, sonradan peygamber olan şahsın çok saygın, sosyal ve kolay ulaşılabilir –bunlar bir peygamber için gerekli olan özelliklerdir– bir kişi olduğunu biliyoruz. Çağdaşlarına ulaşmak isteyen bir peygamber onlarla iyi ilişkiler içinde olmalıdır. O, iletişim yeteneğine ve ikna gücüne sahip olmalıdır. O çağdaşlarınca, sosyalliğini ve iletişim yeteneğini gösteren *el-emin*, 'dürüst' sıfatı ile bilinirdi. Kişisel nitelikleri olmaksızın Hz. Hatice'nin güvenini, dahası onun eğilimini ve sevgisini nasıl kazanabildi? 25 yaşına geldiğinde o, zengin ve kendisinden epey yaşlı bir iş kadını olan ve kervanlarına liderlik yaptığı Hz. Hatice ile evlendi. Bu evlilik aynı zamanda ona finansal olarak ekstra bir destek sağladı.

Belki de Hz. Muhammed'in derin düşünmeye adanmak için zaman ayırmasını sağlayan, bu maddî kaygılardan göreceli bir özgürlüğe sahip olmasıydı. O artık sonraki gün uğraşmak zorunda olacağı şey hakkında endişe etmeye ihtiyaç hissetmiyordu. Ayrıca Hz. Hatice onu teşvik ederek manevi dünyaya dalma fırsatını yakalamak için ona kişisel destek de vermişti.

Hz. Muhammed'in çağdaşları onun diğer insanlara karşı nazik ve yardımsever davranışları hakkında konuştuklarında, günümüzde çoğu insan onu, bir siyasi lider ve çoğu zaman da askeri lider olduğu gerçeği ile uyumsuz bulacaktır. Bir insan yumuşak bir karaktere sahip ve saygın bir hayat sürse de, o hala hüküm vermek ve kimi zaman bu

hükümleri diğer insanların aleyhine vermek durumundadır. Hz. Muhammed'in kişiliğini anlamak için onun gelişimini göz önünde bulundurmalıyız. Mekke'de vahyin ilk dönemlerinde, Hz. Muhammed'in hayatı manevi arayış ve tefekkür ile belirlenirdi. Daha sonra Medine'deki toplumun lideri olarak, onun yerine getirmesi gereken pratik sorumlulukları vardı; bunlar o kadar fazlaydı ki onun tüm vahiy metinlerini bir araya getirecek kadar zamanı olmadı.

Biz Hz. Muhammed'i karakteri değişmez biri olarak resmetmemeliyiz. Hiç kimse yoktur ki kişiliği aynı kalsın ve hiç gelişmesin –özellikle de hayat şartları ve görevleri bu kadar keskin bir biçimde değiştiğinde. Bununla birlikte kimse bu sözüm ona çelişkili nitelikleri abartmamalıdır. Bir işadamı rolüyle o zaten Mekke'de pratik bir düşünür ve toplumun başarılı bir üyesiydi. Öte yandan, o mütefekkir doğasından daha sonraları da vaz geçmedi. Vahiylere ek olarak biz onun hayatının tüm safhalarında buna şahit olan çağdaşlarının rivayetlerine da sahibiz.

Hz. Muhammed'in derinden hissettiği dinî duygu ve onun büyük sosyal ve politik yetenekleri, Müslüman toplumunun Mekke'den 300 mil (485 km) kuzeyde bulunan vaha şehri Medine'ye göçü olan hicreti çevreleyen olaylarda ortaya çıkmıştır. Mekke'deki dönemi boyunca Hz. Muhammed yeni bir dini yaymaya yönelik misyonunu anlamadı. Kur'an'ın birçok pasajında biz Hz. Muhammed'in daha önce Hıristiyanlara ve Yahudilere sunulan aynı mesajları Araplara sunduğunu görüyoruz. Onuncu surede Kur'an Hz. Muhammed'in görevi hakkındaki şüphesini, Yahudi ve Hıristiyanlara sormasını tavsiye ederek azaltma yoluna gitmektedir:

Eğer sana indirdiğimiz şeyden şüphe içindeysen, senden önce Kitabı okuyanlara sor.
And olsun ki sana Rabbinden hak gelmiştir. O halde sakın şüphe edenlerden olma! (10:94)

Mekke'deki bu yıllarda Hz. Muhammed'in görevi bir Uyarıcı olmaktır. Getirdiği mesajın Mekke müşrikleri tarafından kabul edilmediği bilinmektedir. Müslüman toplum onların düşmanlığına ve işkencelerine maruz kaldılar ve sürekli olarak hayatta kalma riski altında yaşadılar.

Hz. Muhammed, ilk olarak, takipçilerine güvenli bir yer olarak Habeşistan'ı önerdi.

Tehdit bittikten sonra Medine veya Mekke'ye dönen bazı Müslümanlar, bu dönemde Hıristiyan Habeşistan'a göç etti. Hz. Muhammed ise hac sezonu boyunca diğer Müslümanlar ve kendi ailesi adına, ticaret için Mekke'ye gelen kabileler ile görüşmeler yaptı. O en sonunda, oldukça ilginç bir şekilde kendisini öncelikle dinî gerekçeler ile değil fakat şehir

sakinlerini korkunç bir şekilde parçalayan şehre kimin hakim olacağı konusundaki çatışmacı kabile mücadeleleri konusunda aracı olması için davet eden Medine heyeti ile başarılı oldu. Hz. Muhammed'in 622 yılında Medine'ye gelip bu görevi alması gerçeği, onun zaten Mekke'de bir lider ve aracı olarak ün sahibi olduğunu gösterir.

Böylece siyasi bir lider olarak Hz. Muhammed'in rolü gelişmeye devam etti. O Medine'deki Yahudi toplumunun da kendileri gibi tek bir tanrı temeline dayandıkları için kendisini destekleyeceğini umuyordu; fakat bu destek gelmeyecekti. Kur'an'da Müslüman toplumu ile Yahudi toplumunun ayırımını gösteren birçok olay buluyoruz. Fakat bütün bunlar *hicretten* iki yıl sonra gerçekleşti.

Hıristiyan teolojik bakış açısından bir peygamberin nasıl davranması gerektiğine ilişkin bir kavram almak ve onu Hz. Muhammed'e uygulamak adil değildir. İlk, Hz. Muhammed'in durumunun Hz. Musa ile karşılaştırılması gerekir, fakat gerçekte bütün bu mukayeseler tarihsel olmayan bir yaklaşımın kanıtıdır. Her figür kendi hayatında ve şartlarında özel görevlerin üstesinden gelmek durumundaydı. Hz. Muhammed görevlerini yerine getirirken ne insani özelliklerini kaybetti ne de yozlaştı. Hz. Muhammed'in kişiliği, Batı'da son derece eleştirel ve sıklıkla da Hıristiyan teolojik standartlarla karşılaştırılan bir nefret söyleminin nedeni haline geldiğinden bu noktayı vurgulamak son derece önemlidir. Hz. Muhammed sadece önemli bir manevi figür değildi, o aynı zamanda liderliği sırasında askeri beceri kadar politik yeteneğini de gösterdi. Bu yönler onun kişiliğinin tamamına yönelik genel bir bakışı sunmaktadır. Hz. Muhammed değerlendirilirken modern bir standart, özellikle de bir peygamberin nasıl olması gerektiğine ilişkin Hıristiyan tasvir kullanılırsa adaletsizlik yapılmış olur. Onun dünyevî tutkulara sahip olduğu, maddi çıkarları izlediği ve kendi toplumunun hayatta kalması için mücadele ettiği gerçeği eleştirildiğinde bu özel peygamberin tarihsel bağlamı hakkında yanlış yargı verilmiş olur. Hz. Muhammed hakkında bildiğimiz her şeyden, onun yaptığı bütün işlerde azimli ve dürüst olduğu sonucunu çıkarıyoruz. Doğal olarak bir kimse geçmişe bakarken bazı kararların doğruluğunu her zaman sorgulayabilir.

Bu noktada ben dinî figürlere tarihsel arka planlarını, kendi zamanlarının ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak bakmamız ve onları bugünün değil kendi zamanlarının normları ile değerlendirmemiz gerektiğini savunuyorum. Bu sadece Hz. Muhammed'in siyasi ilişkileri için değil aynı zamanda bir koca ve baba olarak özel rolü için de geçerlidir. O, Hz. Hatice'nin vefatından sonra, içlerinde evlendiğinde sadece 9 yaşında olan Hz. Ayşe'nin de olduğu çok evliliğinden dolayı sık sık ayıplanmaktadır. Modern

anlayışımız için bu durum korkunç gelebilir; fakat o dönemde hiç kimse böyle düşünmemiştir. Bu genç kadının daha sonra ne olduğuna bakmak gerekir. Hz. Muhammed'in vefatından sonra o genç İslam toplumunun otoritelerinden biri olarak kabul edilip erken İslam'ın en önemli figürlerinden biri haline geldi. İnsan, onun sadece dinî meselelerde değil siyasi konulardaki bilgisine de dikkat etmek zorundadır. İnsan, Hz. Ayşe'nin Hz. Muhammed ile evlenmesi ile gelişiminin durduğunu hissetmez, hatta tam tersini görebilir. Burada amaç Hz. Muhammed'i savunmak değil, onu anlamaktır. Her şey de tarihsel değildir. Başkasının standardını yargılamak çok kolaydır. Hz. Muhammed'in ne tür bir kişiliğe sahip olduğunu bilmek isteyen kişi, yaşadığı dönemde ne olup bittiğine bakmak zorundadır.

7. Kur'an'da Hz. Muhammed

Bu tarihsel bağlamsallaştırma talebi sadece önyargıları olan gayrimüslimlere yönelik değil aynı zamanda her şeyi unutmuş görünen Müslümanlara da yöneltilir. Hz. Muhammed bir insandır. Bizzat Kur'an bu noktayı tekrar tekrar vurgular. Bu, Hz. Muhammed'in hata yapabilir olduğunu gösterir. Kur'an'da birkaç yerde Hz. Muhammed'in bazı davranışları ile ilgili olarak ciddi eleştirel yorumlar yapılmıştır. Örneğin, bir âmâ ondan bir nasihat almak için geldiğinde, dikkatini desteklerini almaya çalıştığı kabile liderlerine veren Hz. Muhammed çok meşguldü ve âmâ adamı dikkate almadı. Kur'an, Hz. Muhammed'in üçüncü kişi olarak hitap edildiği sekseninci surede âmâ adamı ihmal ettiği için onu eleştirel ve açık bir şekilde suçlamaktadır. Hz. Muhammed'e göz ardı edilmenin nasıl bir şeye benzediğini göstermek için, bu bir umursamama biçimidir. Bir insan biriyle doğrudan konuştuğunda onun yüzüne bakar ve ona ikinci tekil kişi olarak hitap eder. Burada Kur'an, beşer olarak yanılabilir olduğuna defalarca işaret ettiği Hz. Muhammed'e hitap ederken üçüncü kişi kullanımını tercih eder. Hz. Muhammed hatasız değildi. Bu bilinçle Kur'an'ı okuduğumuzda, amacımız Hz. Muhammed'in davranışlarını haklı çıkarmak değil, onu anlamaya çalışmaktır. Herkesin bunu yapmaya hakkı vardır. Müslümanlar, Hz. Muhammed'in büyüklüğünün onun hatasız olduğu gerçeğine bağlı olmadığını anlamalıdır. Bir insan, karakteri açısından bütünüyle kusursuz olduğunda onun kendi meziyetiyle iyi olması mümkün olmaz. Sadece hata yapabilen biri gerçekten iyi olabilir.

Kur'an, doğal olarak, Hz. Muhammed'in insan doğasını kabul eder ve bazen bundan utandığı için onu suçlar ve insan olarak davranmaya onu teşvik eder. Örneğin Hz. Muhammed evlatlığı Zeyd'in eşi Zeynep'e karşı bir eğilim duyduğunda, Kur'an hislerini ifade etmesi için onu teşvik etti; hatta o, Zeynep eşi Zeyd'den boşandıktan sonra onunla

evlenmeye bile teşvik edildi. Zeynep, Hz. Muhammed'in serbest kalmış bir köle olan evlatlığı Zeyd için istediği yakın bir akrabasıydı. O ve ailesi, Hz. Muhammed'in onunla evlenebileceğini umdukları için memnun değillerdi. Evlilik yolunda gitmedi ve Zeyd boşanma talep etti. O zamana kadarki Arap geleneği kişinin evlatlığının boşanmış eşi ile evlenmesine izin vermiyordu. Bu bağlamda 33. surenin 37. ayeti böyle bir evliliğe izin verildiğini deklare etti ve böylece Hz. Muhammed Zeynep ile evlendi.

Bu örnek Kur'an'ın nasıl iletişim kurduğunu göstermektedir ve bu nedenle biz bugün Kur'an'ın Hz. Muhammed ve onun toplumu ile o zamanın Yahudi veya Hıristiyanları hakkındaki pasajları okumayı kolay anlayamamaktayız. Evlat edinilen oğullar ve kız çocuklarının evlilikleri söz konusu olduğunda, biz o zamanın olayları ve durumlarına atıf yapmaksızın mesajın ne olması gerektiğini hemen göremeyiz.

8- Müminler Topluluğu ve Yasal Düzenlemelere Duyulan İhtiyaç

Hicret Müslüman çağının başlangıcına işaret eder ve 622 yılı Müslüman takviminin ilk yılıdır. Medine'de Hz. Muhammed'in fonksiyonu manevi bir liderden siyasi bir topluluğun lideri olmaya doğru değişti. Bu iki görevi Kur'an'da yansıtıldığı gibi öğrenmek için biz yedinci yüzyılın başındaki Arabistan'daki siyasi durumu bir kez daha hatırlamalıyız. Pek çok Kur'an okuyucusu neden pratik ve hukuki konuları ele alan pasajlar olduğunu merak etmektedir. Onlar, bu durumun kutsal bir kitapla uyumlu olmadığını düşünmektedirler.

Buradaki kafa karışıklığı Hıristiyanlığın etkilediği bir bağlamdan ileri gelmektedir. Bazıları Hz. Muhammed'in yaşamını, kendisine benzeri hiç bir yasal düzenleme verilmeyen Hz. İsa'nın yaşamı ile mukayese ederler. Bu iki figürün tarihsel bağlamının bütünüyle farklı olduğu unutulmamalıdır. Hz. İsa, tamamen Roma imparatorluğunun hükmettiği bir dünyada yaşadı. Halihazırda orada bir hukuk sistemi vardı ve imparatorluğu güvence altına alan ve yasayı devam ettiren bir askeri güç vardı. Yahudiler Roma işgali altında yaşıyorlardı ancak belirli bir bağımsızlık ve yasal güvenlik ile birlikte yaşıyorlardı.

Yedinci yüzyılın başlarında Arabistan'da bir devlet veya hukuk sistemi değil bir kabile ahlakı vardı. Bu kabile ahlakı, kabileye mutlak itaat talep ediyordu ve itaat etmeyenler o kabilenin dışına atılırdı ve toplum tarafından korunma hakkını kaybederdi. Bu kan ilişkileri belirleyici faktördü. Bu, kabilenin doğru ya da yanlış olmasıyla alakalı bir şey değildi. Sadece kan bağının göz önünde bulunduğu bir yerde gerçek anlamda bir toplumdun bahsedilemez. Sadece Hz. Muhammed'in misyonerlik çalışmalarının başlamasıyla birlikte Arabistan'da toplum gelişir. İslam, kan bağının merkezi bir rol oynamadığı yeni bir birlikte

yaşam tarzı geliştirdi; ancak belirli müşterek değerler temelinde daha yüksek bir ahlaki biçim vardı. Bu gelişme, içinde Yahudiler, Araplar, Müminler veya Müslümanlar olmak üzere üç topluluğun tanındığı ve *Sahîfa* olarak bilinen Medine sözleşmesinde de okunabilir. Aynı zamanda Kur'an'da, özellikle bu üç topluluğun Münafıklar, Kafirler ve Müminler olarak dinî açıdan sunulduğu ikinci surenin başında ortaya koymaktadır.

Bu yeni Müminler topluluğu yeni bir kabile tipi oluşturmuş görünmektedir. Başlangıçtan itibaren, bu topluluğun yeni üyeleri çok sayıda farklı kabilelerden gelmişlerdir. Onlar Hz. Peygamberin akrabaları değil ancak onun inançlarını paylaşan kimselerdi. Bu yeni topluluk biçimini kurmak için evlilik, boşanma, vergi ve ticaret gibi alanlarda bazı yasal düzenlemelere ihtiyaç vardı. Bunlar, Kur'an'da pek çok hukuki veya pratik talimatta bulunur. Bu durum kabile dünyasından yasal bir güvenlik sistemine geçişte büyük bir katkı yaptı. Doğal olarak, bu bireysel düzenlemeler yedinci yüzyılın bağlamında anlaşılmalıdır. Onların geçmişte oldukları şekliyle bugünün dünyasına aktarılabilirliği veya aktarılması gerektiğini düşünmek absürttür.

Kur'an'da bulunan bu düzenlemeler, ister Medine'de ister Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra Mekke'de olsun, vahyin Mekke sonrası sürecine aittir. Medine'deki ilk yıllarda, Mekkeliler ile askeri çatışmalar yaşandı. Bunlardan ilki, Müslümanların Mekkelilere karşı elde ettikleri ilk zafer olan Bedir'deki savaşı (624); ikinci savaş ise Müslümanların yenilgiye uğradıkları Uhud'da gerçekleşti (625). Biz burada Hz. Muhammed'in üçüncü bir fonksiyonu olan askeri lider fonksiyonu ile karşılaşırız. Çağdaş Hıristiyanlara ve Hıristiyanlık etkisi altındaki toplumlarda yaşayan Müslümanlara en fazla kafa karıştırıcı olarak gelen şey budur. Kur'an bu askerî çatışmalara sıklıkla atıfta bulunduğu için dolaylı olarak Hz. Muhammed'in bu yıllarda toplumun refahı ile ilgili çok fazla taahhütlerde bulunduğunu söyleyebiliriz.

Hiç kimse belirli bir toplumun siyasal sorumluluğunu üstlenen bir liderin yönettiği toplumun arkasında durmamasını ve onu desteklememesini bekleyemez. Bu, başka toplumlara karşı bir karar vermesi gerektiğinde bile böyledir. Benzer şekilde, Kur'an aracılığıyla konuşan İlahi ses bu toplumun Tanrısıdır. O'nun taraflı bir sesi vardır ve kendi toplumunu başkalarına karşı desteklemektedir. Biz bu olguyu, İbranî Halkın –İsrail Halkının– Tanrısının, kınanmış olsalar bile, devamlı onların yanında yer aldığı Eski Ahit'ten biliriz; kınanma onların yararları içindir. Kur'an'ın Allah'ı müminler toplumunu destekleyen hatta onları yanlış yaptıkları ve emirlerinden saptıkları için cezalandırırken bile aynı şeyi yapar. Bu olayları çok uzak bir mesafeden gören günümüz okuyucularına da kafa karıştırıcı

gelmektedir.

9. Sonuç

Hz. Muhammed'in mesajı ölümünden sonra, gelişmeye devam eden siyasi bir toplumda yeniden nasıl inşa edildi? Hz. Muhammed'in Allah'ın peygamberi ve elçisi olduğu kadar siyasi bir lider olarak da görüldüğü açıktır. Bu toplumun siyasi bir lidere ihtiyacı vardı; Hz. Muhammed Allah'ın son peygamberi ve elçisidir.

Kabile toplumundan imparatorluğa dönüşüm sürecini anlayabilmek için siyasi topluluğun gelişimi daha ayrıntılı bir şekilde analiz edilmelidir. Bu, İslam hakkındaki bilgimizi derinleştirmek için önemli bir görevdir. Bu, herhangi bir konu hakkındaki bir başka teolojik denemeden çok daha önemlidir.

Şimdi sorulacak öncelikli soru, bu bilgiyi geniş halk kitlelerine nasıl yayabileceğimizdir. Bu problem hem Müslüman ülkelerde yaşayan Müslümanlar için hem de Batı'da yaşayan Müslümanlar için geçerlidir. Bu bilgiyi çocuklara ve yetişkinlere nasıl aktaracağımızı düşünmeliyiz. Müslümanların çoğunluğu tarihsel arka planın farkında değil ve metinleri alıntılarla ve onları literal olarak açıklamak, böylece onları tarihsel bağlamının dışında anlamak ve onları müminler için her zaman Tanrının evrensel kuralları olarak yorumlamak cezbedicidir. Bu, Kur'an'ı okumanın basit bir yoludur fakat tarihsel olarak doğru olanı değil ve Kur'an'ın bir mesaj ve vahiy olduğu gerçeğini göz ardı etmekten kaynaklanır.